

AUTEURS

Andreas Beelmann

Harrie Jonkman

Kennisplatform
Integratie &
Samenleving

Februari 2021

EEN KENNISBESTAND VOOR HET HOGER ONDERWIJS

PREVENTIE VAN RADICALISERING EN EXTREMISME

INHOUD

1	Deel 1: Achtergrond van de studie.	3
1.1	Aanleiding	3
1.2	Achtergrond	3
1.3	Probleemstelling	3
1.4	Verkenning	4
1.5	Doelstelling	5
1.6	Werkwijze	5
1.7	Een kennisbestand	6
2	Deel 2: Grondbeginselen van een ontwikkelingsgericht model van radicalisering	7
2.1	Radicalisering en extremisme: definitie en problemen om het te definiëren	7
2.2	Theorieën van radicaliserings- en extremisme	10
2.3	Een ontwikkelingsgericht model van radicalisering	13
2.4	Implicaties voor de preventie van radicalisering	17
3	Literatuur	19

1

Deel 1: Achtergrond van de studie.

Harrie Jonkman

1.1 Aanleiding

Hogeschool Inholland heeft aan Kennisplatform Integratie & Samenleving (KIS) gevraagd welke kennis er is rond radicalisering en extremisme vanuit een ontwikkelingsgericht perspectief om dit te kunnen gebruiken in sociale en educatieve opleidingen. In dat perspectief gaat het om de vraag hoe we de ontwikkeling van radicalisering en extremisme moeten begrijpen en welke factoren daarin meespelen. Als we dat weten, weten we ook beter wanneer we wat in preventief opzicht kunnen doen. Gezien het belang hiervan voor de opleiding van nieuwe professionals heeft KIS besloten vanuit de portaalfunctie een verkenning naar dit vraagstuk mogelijk te maken en een kennisbestand beschikbaar te stellen.

1.2 Achtergrond

Bij de aanpak van radicalisering zijn mensen het er veelal wel over eens dat het belangrijk is dat de ontwikkeling van radicalisme en extremisme geen kans behoort te krijgen. Het radicaliseringsbeleid in Nederland was de laatste jaren vooral gebaseerd op het denken in termen van veiligheid, waarbij we willen weten hoe we de samenleving kunnen beschermen tegen radicale ideologieën die een gevaar kunnen vormen. (Van San et al., 2010). Nederland heeft bij de intensivering van haar radicaliseringsbeleid ingezet op preventie met daarbij een grote rol voor gemeenten en lokale actoren. Signalen zouden vroegtijdig kunnen worden opgepakt door professionals die de kwetsbare doelgroep kennen, en preventie zou op verschillende plekken lokaal plaats kunnen vinden. Daarbij wordt met name ingezet op jeugd. Op het gebied van het verkleinen van de voedingsbodem en vatbaarheid en het versterken van de weerbaarheid van jongeren (lees: preventieve aanpak) wordt de lokale overheid een belangrijke rol toegedicht (van San et al., 2010; van Wonderen, 2019; National Coordinator for Security and Counterterrorism, 2015).

Met de opkomst van het jihadisme en de uitreizigers naar Syrië is er in Nederland – net zoals in de meeste betrokken Europese landen – snel ingezet op actie. Eerstelijnsprofessionals kregen een vroeg-signalerende functie en er heeft op grote schaal training plaatsgevonden. Maar preventie moet juist die signalen voorkomen. Om succesvol te zijn op het terrein van preventie van radicalisering en extremisme, is er duidelijkheid nodig over wat we onder radicalisering en extremisme verstaan, wat de factoren zijn die bij het ontstaan ervan een rol spelen en wat we kunnen doen om het ontstaan ervan te voorkomen. Over de aanpak van radicalisering en extremisme onder jongeren is ondertussen het nodige gepubliceerd (Siecelinck (2018); Mann et al. (2015); Van San et al. (2010)). Veel minder is gepubliceerd over hoe theorieën, oorzaken en maatregelen ter voorkoming van radicalisering en extremisme met elkaar samenhangen, wat je moet doen om risicofactoren te verminderen en beschermende factoren te versterken en hoe we hier goed in kunnen investeren. Dat werd ons ook duidelijk uit gesprekken die we hebben gevoerd met lectoren en anderen die zich bezig houden met deze thematiek.

1.3 Probleemstelling

Ook in Nederland neemt de roep om evidence-based aanpakken toe, ook op het gebied van radicalisering en extremisme. De hierboven geschetste gevoelde noodzaak voor actie is met het verslaan van IS en het stoppen van de stroom mensen die naar Syrië reizen niet getemperd en Islamitische radicalisering en extremisme zijn niet verdwenen. Bovendien is ook een toename van andere vormen van radicalisering en extremisme met andere achtergronden waar te nemen die de democratische rechtstaat bedreigen (behalve islamitisch extremisme, ook rechts-extremisme, links-extremisme en dierenrechten-extremisme). Vormen van extremisme kunnen religieus, nationaal en politiek gevoed zijn. Het is goed niet alleen de ontwikkeling hiervan te begrijpen maar ook om het voortijdig te voorkomen wanneer het de rechtstaat bedreigt.

Preventiewetenschappen hebben een groot aantal factoren geïdentificeerd die bijdragen aan de ontwikkeling van verschillende vormen van mentale, emotionele en gedragsstoornissen en probleemgedragingen. Ondertussen weten we veel over het tegengaan van geweld en criminaliteit, depressies, alcohol- en drugsgebruik en andere vormen van probleemgedrag. Bovendien zijn er veel interventies ontwikkeld waarmee hierop in een vroeg stadium succesvol kan worden geïntervenieerd (O'Connell e.a., 2009). Het zou goed zijn als preventie van radicalisering en extremisme aansluit bij deze opbrengsten, althans dat is de ambitie van dit stuk. Hier wordt het radicaliseringsproces in een breder kader geplaatst. Zo wordt er gekeken naar waar het overeenkomt en afwijkt van andere vormen van probleemgedrag en met welke vergelijkbare en andere interventies jongeren kunnen worden afgehouden van radicalisering en extremisme.

Door het probleem van radicalisering en extremisme in een ontwikkelingsgericht perspectief te plaatsen, wordt het perspectief op het probleem, het ontstaan en de aanpak ervan verbreed. Een positief effect hierbij is dat een aanpak als onderdeel van preventief jeugdbeleid minder stigmatiserend werkt omdat het wordt geplaatst in de hele ontwikkeling van jongeren en het met zaken samenhangt die met volwassen worden te maken hebben (omgaan met idealen bijvoorbeeld). Bovendien geldt zowel voor signalen van radicalisering en extremisme als voor aangetroffen onderliggende factoren dat de uitkomst niet evident naar één specifieke probleem trechtert, maar veel meer de brede ontwikkeling van jongeren voor ogen houdt en relateert aan maatschappelijke, relationele en individuele factoren.

Tot nu toe zijn de doelgroepen van preventie bij radicalisering en extremisme doorgaans vrij 'hoog-over' geformuleerd. Door alleen maar te kijken naar wie op een bepaald moment radicaliseert, ontstonden er duidelijke doelgroepen. Zo was enige tijd de blik gericht op het grootste deel van de Syrië-gangers in Nederland, die bestond uit jongeren met een tweede/derde generatie migratieachtergrond, voornamelijk met een Marokkaanse achtergrond. De oververtegenwoordiging van deze groep zegt weinig over de radicaliserende populatie van de toekomst waar een breder perspectief voor nodig is.

1.4 Verkenning

Op het terrein van stedelijk jeugd- en preventiebeleid heeft het Verwey-Jonker Instituut de afgelopen tien jaar in succesvolle projecten samengewerkt met de Preventionsrad van Niedersachsen/Preventionstag van Duitsland en andere partners in Europa. Deze initiatieven lagen op het terrein van stedelijke en ontwikkelingsgerichte preventie van probleemgedrag van jongeren. Het Verwey-Jonker Instituut is actief op het terrein van preventie van radicalisering en extremisme en leidt bijvoorbeeld een meerjarig onderzoek naar identiteitsontwikkeling en radicalisering dat door NRO wordt gefinancierd. Recent hebben wij plannen gemaakt voor de toekomst. Een van de initiatieven die wij willen ontwikkelen is een preventieproject gericht op het voorkomen van radicalisering in een vroeg stadium, het te plaatsen in het brede perspectief van de sociale ontwikkeling van jongeren én op basis hiervan gemeenschappen (steden, wijken, scholen) instrumenten in handen te geven om succesvol om te gaan met het voorkomen van radicalisering. Vanwege de expertise van Radar Advies op het terrein van aanpak radicalisering in Europa (Bounce) zijn zij bij dit initiatief aangesloten.

Met Radar Advies heeft Verwey-Jonker Instituut ook gekeken naar de vraag of we in Nederland al een concreet initiatief kunnen opstarten dat verder zorgt voor een inhoudelijke onderbouwing van deze gedachten. In de theoretische en praktische onderbouwing van onze plannen speelt het wetenschappelijke werk van Prof. dr. Andreas Beelmann (Hoogleraar Psychologie aan de Friederich Schiller Universiteit en directeur van KOMREX-Zentrum für Rechtsextremismusforschung, Demokratiebildung und gesellschaftliche Integration) een belangrijke rol. Hij is een wetenschappelijke autoriteit op het gebied van preventie van radicalisering. Voor de Preventionstag (een groot Duits evenement waar duizenden professionals op het gebied van preventie jaarlijks bij aanwezig zijn) schreef Beelmann in 2019 een speciaal document (Gutachten) dat het kennisbestand op het gebied van preventie van radicalisering samenvat. In gesprek met lectoren van de hogeschool (InHolland Rotterdam, InHolland Amsterdam en de Hogeschool Leiden) bleek er grote belangstelling te zijn om dit kennisbestand toegankelijk te maken voor studies op het sociale en educatieve terrein.

In aansluiting op de kennisvraag die ons gesteld is hebben wij hierover contact opgenomen met Hogescholen. Hogescholen zijn als 'Universities for Applied Sciences' in hoge mate opleiders van professionals in het sociale veld. Radicalisering/extremisme was in de meeste opleidingen amper een thema. Daar is na 2012 (start Arabische lente en eerste signalen uitreizigers) geleidelijk aan verandering in gekomen. Behalve opleider van professio-

nals en overdrager van kennis zijn Hogescholen (net als andere onderwijsinstellingen) ook plekken waar leerlingen/studenten kunnen radicaliseren. In de sociale sector, maar ook in de educatieve sector, bestond/bestaat er soms aarzeling over de eigen rol bij radicalisering. Handvatten bieden voor preventie van radicalisering en extremisme is daarbij een mogelijkheid. Beelmann plaatst radicalisering binnen de sociale/antisociale ontwikkeling van jongeren, biedt een basis voor effectieve preventie en een handelingsrepertoire voor (toekomstige) professionals. Dit document hebben we vertaald en stellen we beschikbaar voor de opleidingen in Nederland.

1.5 Doelstelling

Ons stond geen strikt curriculum voor het hoger onderwijs voor ogen maar veelmeer een kennisbestand dat professionals en toekomstige professionals basisinformatie geeft over preventie van radicalisering en extremisme. Dat bestand rust professionals in opleiding toe voor wanneer ze in de toekomst in hun sociale of educatieve werk hiermee te maken krijgen. We bieden met dit kennisbestand een ontwikkelingsgericht perspectief op het probleem van radicalisering en extremisme dat het probleem definieert, dat kijkt naar de onderliggende factoren die in deze processen meespelen en naar werkzame elementen in de aanpak van het probleem. Het geeft aanbevelingen voor de praktijk en het wil vooral de dialoog starten tussen wetenschap en praktijk.

1.6 Werkwijze

We hebben allereerst Professor Beelmann benaderd met de vraag of wij zijn inzichten toegankelijk mochten maken voor Nederland. Hier stond hij zeer welwillend tegenover. Vervolgens hebben wij voor een aantal HBO-opleidingen in kaart gebracht hoe hun studie programma met betrekking tot het voorkomen van radicalisering en extremisme eruit ziet, vooral binnen de sociale en educatieve opleidingen. Wij hebben hen gevraagd om hun inzichten te delen met betrekking tot ontwikkelingsgerichte preventie van radicalisering. Een aantal vragen die we hiervoor een aantal betrokkenen stelden waren:

- Op welke manier wordt er aandacht besteed aan radicalisering en extremisme?
- Zijn er verschillende aanknopingspunten in de lesstof?
- Is er literatuur bekend over dit onderwerp en welke wordt gebruikt?
- Op welke preventie maatregelen richt men zich?

We spraken met vier docenten van verschillende Hogescholen en de VU die met dit thema bezig zijn. Uit deze gesprekken blijkt dat alle opleidingen bezig zijn met radicalisering en extremisme, maar dit wel op verschillende manieren invullen. Er wordt gekozen voor verschillende vormen en accenten. Op de Haagse Hogeschool komt het bijvoorbeeld naar voren in een verplicht vak veiligheidskunde en wordt er een link gelegd met andere vakken, zoals internationale veiligheid. Op de Hogeschool Utrecht is het onderdeel van een vak terrorismebestrijding. Op de Avans Hogeschool wil men radicalisering een plek geven in het curriculum als verdiepende workshop of thema. Daar komt het op dit moment aan bod in de minor Jeugd van de opleiding Social Work. Op de VU en de Hogeschool van Amsterdam wordt aan het onderwerp radicalisering en extremisme aandacht besteed in de vorm van gastcolleges of als een aparte les.

De manier waarop aandacht wordt besteed is verschillend en ook afhankelijk van de opleiding. De Haagse Hogeschool richt zich voornamelijk op de richtlijnen van de NCTV (Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid) en ESS. De VU (Vrije Universiteit) en HvA (Hogeschool van Amsterdam) zetten meer in op preventie van radicalisering vanuit een pedagogisch perspectief. Hier wordt de vraag gesteld wat jongeren nodig hebben. Er wordt niet zozeer naar de problemen van jongeren gekeken, maar naar hun talenten en hoe veerkracht daar een rol bij kan spelen.

De docenten delen ook hun eigen inzichten en onderzoeken hiervoor. Zo is de docent aan de HvA bezig met een benadering van de positieve insteek, namelijk het werken vanuit talenten van de jongeren: 'laat ze zien wat je van ze wil zien, in plaats van wat je niet wilt zien'.

De docent van de VU voegt toe dat er vooral een pedagogisch aspect aan zit, er zou sprake zijn van opvoedingsonzekerheid. Hij stelt daarbij dat er te weinig aandacht is voor het pedagogische aspect en de zoektocht naar identiteit in de 'harde aanpak' van nu.

Volgens de docent bij de HU is het belangrijk om ook de beleidskant duidelijk te hebben. Het moet volgens haar duidelijk zijn dat er verschillende fases van preventie zijn en waar we wat in moeten zetten. Het is, benadrukt ze, ook belangrijk om te weten dat jongeren die naar extremisme neigen worden getriggerd door de sociale omgeving en niet de religieuze omgeving, daar worden ze ingezogen omdat de gelegenheid zich voordoet. Ook is het, voegt ze er tenslotte aan toe, belangrijk dat de aanpak 'minder bijzonder' gemaakt wordt voor radicalisering en extremisme.

Na deze inventarisatie is ons duidelijk geworden dat dit document (Beelmann, 2019) op de verschillende hogescholen kan worden gebruikt bij lessen over radicalisering en extremisme en het voorkomen ervan. Duidelijk werd ook dat er geen samenhangend kennisbestand beschikbaar is dat op een aantal vraagstukken in samenhang antwoorden geeft zoals dit document wel doet. Na de verkenning hebben wij het document vertaald en vervolgens ter goedkeuring aan de auteur voorgelegd. Het resultaat is te lezen in deel 2.

In dit project werkten wij samen met School en Veiligheid, ESS (Expertise unit Sociale Stabiliteit) en Radar-advies aan de kennisontwikkeling en implementatie.

De kennis dragen wij over aan het HBO (sociale en educatieve opleidingen), onder andere door middel van een bijeenkomst voor HBO-betrokkenen en experts.

1.7 Een kennisbestand

We stelden we vast dat er behoefte is aan kennis rond radicalisering en extremisme vanuit een ontwikkelingsgericht perspectief dat te gebruiken is in de sociale en educatieve opleidingen. Juist dit perspectief kan gerichte preventie maatregelen bij de jeugd mogelijk maken. Over hoe theorieën, oorzaken en maatregelen ter voorkoming van radicalisering en extremisme samenhangen, wat je kunt doen om risicofactoren te verminderen en beschermende factoren te versterken en hoe je op dit terrein goed kunt investeren is minder bekend. Ook in Nederland is dat het geval. Dit document wil handvatten daarvoor bieden en het perspectief dat Beelman hier presenteert kan hier in het hoger onderwijs goed bij worden gebruikt. Dit kennis bestand biedt studenten steun wanneer ze willen weten:

1. Wat definities van radicalisering en extremisme zijn en welke problemen zichtbaar worden als ze naar definities zoeken;
2. Wat de belangrijkste theorieën van radicalisering en extremisme zijn;
3. Wat een ontwikkelingsgericht model van radicalisering inhoudt en;
4. Wat dit betekent voor preventie van radicalisering.

Deze zaken samengebracht.

2

Deel 2: Grondbeginselen van een ontwikkelingsgericht model van radicalisering¹

Andreas Beelman²

2.1 Radicalisering en extremisme: definitie en problemen om het te definiëren

Er zijn verschillende opvattingen, definities en theorieën over de begrippen radicalisering en extremisme (Borum, 2011a,b; Sedgwick, 2010; Schmid, 2013). Ze delen met elkaar de veronderstelling dat het bij **extremisme** gaat om een "afwijking van de bestaande politiek/sociale omstandigheden" en het streeft naar "de instelling van een andere politiek/sociale orde" (Neumann, 2013). In die zin gaan we uit van een algemene definitie van radicalisering en extremisme. Politiek, religieus en anderszins gerechtvaardigd extremisme wordt gekenmerkt door een significante afwijking van fundamentele wettelijke normen en waarden binnen sociale systemen (bijv. samenlevingen, staten) en het is gericht op de tenminste gedeeltelijke afschaffing en vervanging van deze norm- en waardesystemen (Beelmann, Jahnke & Neudecker, 2017). Het proces van hoe dergelijke gedrags- en handelingspatronen zich individueel en ontogenetisch ontwikkelen, kan als **radicalisering** worden omschreven. Deze algemene interpretatie van de begrippen radicalisering en extremisme roept echter (net als andere definities) een aantal fundamentele vragen op. De antwoorden daarop zijn essentieel voor het wetenschappelijk discours en in het bijzonder voor de rechtvaardiging en ontwikkeling van preventie- en interventie maatregelen. Een achttal zaken spelen bij de beantwoording een rol:

1. De eerste vraag die moet worden gesteld is of de fundamentele afwijking van de normatieve beginselen die door extremisme wordt aangenomen, afhankelijk is van een bestaand juridisch, sociaal en politiek systeem moet worden gedefinieerd (d.w.z. vanuit een bepaalde status-quo) of onafhankelijk daarvan. In het eerste geval zouden alle personen die in belangrijke mate afwijken, als extremistisch worden omschreven. Dat geldt dan dus bijvoorbeeld ook voor hen die zich tegen dictaturen verzetten. In het tweede geval verwijst het naar bepaalde normen en waarden (bijvoorbeeld algemene mensenrechten) en wordt het concept van radicalisering en extremisme gekoppeld aan bepaalde normsystemen.
2. Als dat laatste het doel is, is het niet duidelijk welke normsystemen moeten worden gebruikt voor de begrippen radicalisering en extremisme. Daarbij valt te denken aan juridische normen (bijv. de juridische normen die verankerd zijn in de vrije democratische basisorde, zoals de menselijke waardigheid, het beginsel van de democratie, de rechtsstaat), humanitaire normen (bijv. algemene mensenrechten), sociale normen (bijv. cultureel bepaalde regels) of religieuze normen (bijv. goddelijke boven seculiere wetgeving) die hiervoor in aanmerking kunnen komen.
3. Het is de vraag of radicalisering en extremisme noodzakelijkerwijs moeten worden opgevat als **gedrag of acties**, of dat bepaalde **houdingen** al radicaal en extremistisch zijn. Aan de ene kant is het verband tussen gedrag en houding vaak niet erg groot. Dat pleit ervoor ze uit elkaar te houden of het zelfs te beperken tot het gedrags- en actieniveau (zie bijvoorbeeld Six, 2000). Aan de andere kant is het verband relatief hoog als de inhoud en de gedragscontext van de houding worden gespecificeerd (denk bijvoorbeeld aan het verband tussen de houding ten opzichte van een politieke partij en het verkiezingsgedrag dat erbij hoort). Zo kan een extremistische houding worden beschouwd

1 Oorspronkelijke tekst. Prof. Dr. Andreas Beelmann. Grundlagen eines entwicklungsorientierten Modells der Radicalisierung. Gutachterliche Stellungnahme für den 24 Deutschen Preventionstag am 20 und 21 Mai 2019 Berlin. DPT 24. Kongress 2019 Berlin. De tekst kwam tot stand met een financiële bijdrage van de LPR-Niedersachsen.

2 Vertaling: Harrie Jonkman

als een risicofactor voor het ontstaan van extremistische intenties en acties. Toch bestaan er invloedrijke modellen die radicale houdingen en acties afzonderlijk beschouwen. McCauley en Moskalenka (2017) stelden bijvoorbeeld in hun twee piramidemodellen voor om uit te gaan van afzonderlijke radicaliseringstrajecten. De piramide van de houding bestaat uit neutrale personen, sympathisanten, verdedigers en voorstanders van radicale en extremistische ideeën. Acties en de groepen die erbij horen worden naar boven toe kleiner. De handelingspiramide is van onderop opgebouwd uit inactieven, activisten, radicalen en terroristen.

4. Op een vergelijkbare wijze wordt gediscussieerd over de vraag of de termen radicalisering en extremisme geweld vereisen als middel om politieke belangen en intenties te doen gelden of dat het beter zou zijn om te spreken van onwettige middelen om doelen te bereiken. Over het begrip geweld is er vaagheid en dubbelzinnigheid, waarover ook zeer verschillende opvattingen bestaan (zie bijv. Enzmann, 2013). Het is mogelijk dat een definitie van radicalisering en extremisme ook zonder een dergelijk onwettige of gewelddadige component zou moeten kunnen. Dat kan als de definitie alleen betrekking heeft op de inhoud van de houding en het doel van het handelen van personen en organisaties, en niet op de middelen om de doelen te bereiken. In dit verband wordt soms gesproken over cognitief extremisme (attitude-extremisme en geweld) en gewelddadig extremisme. Ook hier is er veel ruimte voor interpretatie. Enerzijds is het denkbaar dat in democratische grondwetten de afschaffing en vervanging van bepaalde rechten en waarden mogelijk is zonder geweld of onwettige middelen (bijv. bepaalde wijzigingen in de Grondwet zijn mogelijk). Aan de andere kant is het niet te verwachten dat er hele grote veranderingen die de rechtsorde ondermijnen, kunnen worden doorgevoerd zonder onrechtmatige actie of geweld.
5. Nauw verwant aan deze inhoudelijke vragen is de vraag vanaf welke afwijkingsgraad of welke afwijkingsvormen er een significante afstand is tot de geldende normen en waarden die aangenomen zouden moeten worden. Dat wil zeggen, welke karakteristieke houdingen en handelingspatronen aanwezig moeten zijn om te spreken van beginnende radicalisering of latent extremisme. Het gaat hier niet zozeer om de eindpunten van een dergelijke ontwikkeling (bijvoorbeeld wanneer gewelddadige aanvallen worden uitgevoerd op politieke actoren of "buitenlanders"). Het gaat hier meer om de vraag van een drempelwaarde tussen houdingen en acties die binnen de normen worden

beschouwd of beoordeeld en die niet normatief zijn. Zo kan men zich bijvoorbeeld afvragen of men bij bepaalde vormen van rechtspopulisme al van radicalisering of extremisme moet spreken. Of is het juist zo dat dergelijke fenomenen nog wel kunnen worden geaccepteerd met een beroep op de door de Grondwet gegarandeerde vrijheid van meningsuiting. In het links-extremistische veld zou men zich kunnen afvragen of bepaalde illegale activiteiten, zoals burgerlijke ongehoorzaamheid, niet gerechtvaardigd zouden zijn als bepaalde elementen van democratische grondwetten in gevaar zouden komen en dreigen te worden opgeschort (het kan niet zo zijn dat het extremisme is, maar veeleer de verdediging van bepaalde wettige vermogensbestanddelen met onwettige middelen, wat ook in het geval van zelfverdedigingssituaties juridisch te rechtvaardigen zou zijn).

Het is makkelijk voor te stellen dat er hele verschillende antwoorden op deze vragen zijn en dat er geen sociale of wetenschappelijke consensus over bestaat. Toch zijn zowel verklarende patronen (wat zijn de relevante fenomenen?) als het concept van preventie- en interventie-maatregelen (welke houdings- en actiepatronen moeten worden voorkomen of veranderd?) sterk afhankelijk van de antwoorden op deze vragen (Beelmann, 2015). Om het laatste voorbeeld te nemen, zou men zich dus moeten afvragen waar precies de grens ligt tussen politiek activisme enerzijds (wat vanuit het oogpunt van een democratische rechtsstaat wenselijk is) en ongewenste radicalisering anderzijds. Wat de juridische normen betreft, zou de schending van bestaande wetten een dergelijke scheidslijn kunnen vormen. Of dit echter overeenkomt met een juiste inschatting van de verschijnselen (bijvoorbeeld: er worden minder ernstige misdrijven gepleegd en sancties worden bewust geaccepteerd), kan worden betwijfeld. Vanuit sociaal-wetenschappelijk en vooral psychologisch oogpunt kan daarover namelijk worden getwijfeld, zoals dit ook het geval is bij het onderzoek en de analyse van dissociaal gedrag (Beelmann & Raabe, 2007). Bovendien zijn de wetten variabel, waardoor het vervolgens ook steeds wisselende fenomenen zou omvatten. Hierop komen we later vanuit een ontwikkelingsperspectief terug.

6. Het is al eerder gezegd dat radicalisering meestal het proces van ontwikkeling naar extremisme beschrijft. Echter, ideeën over hoe dit proces werkt zijn zeer divers. Verschillende modellen worden in hoofdstuk 2 in de context van radicaliseringstheorieën kort besproken. Verschillende modellen, zoals het Trappenmodel van Moghaddam (2005), gaan ervan uit dat bepaalde ontwikkelingsstappen absoluut noodzakelijk zijn voor een radica-

liseringsproces. Maar het is denkbaar dat dit een niet-lineair proces is, waarbij bepaalde processtappen niet noodzakelijkerwijs hoeven te worden doorlopen. De vraag of bepaalde, als radicaal of extremistisch aangemerkte, houdingen als voorloper van extremistische acties kunnen worden beschouwd en of politiek activisme als voorfase van radicalisering mogelijk en noodzakelijk is, past in dit aspect.

7. Tot nu toe is er veel gesproken over radicalisering en extremisme. Radicalisering en extremisme vinden echter plaats tegen de achtergrond van verschillende ideologieën. Het gaat hierbij om etnisch of nationalistisch (bijv. rechts-extremisme), religieus (bijv. islamisme), politiek (bijv. links-extremisme) en andere ideologieën (bijv. extremisme in milieubescherming of dierenwelzijn). De mate waarin radicaliseringsprocessen vergelijkbaar zijn, is een grotendeels open vraag. Enerzijds kan vanuit een **psychologisch perspectief** worden aangenomen dat verschillende vormen van radicalisering dezelfde psychologische ontwikkelingsdynamiek en -patronen volgen. Daar komen we in het volgende hoofdstuk uitgebreid op terug. Dit betekent echter niet dat er geen verschillen zijn (Glaser, 2016). Alleen al op ideologisch vlak zijn de verschillen duidelijk, maar ze zijn nog niet goed onderzocht. Andere auteurs hebben erop gewezen dat radicalisering en extremisme zowel individuele als ook groeps- en massafenomenen kunnen zijn (McCauley & Moskalenko, 2008). In hoeverre hiermee rekening moet worden gehouden in de definitie is omstrede. Vanuit een ontwikkelingspsychologisch perspectief zijn massaverschijnselen ook op individueel niveau af te beelden. In het tegenovergestelde geval is dit niet mogelijk. Ook met het oog op de relatief lage prevalentiecijfers lijkt een individuele ontwikkelingsoriëntatie meer geschikt, wat - om al op de volgende beschrijving vooruit te lopen - niet betekent dat sociale factoren en factoren op groeps- en maatschappelijk niveau moeten worden verwaarloosd.
8. Als men dus niet alleen rekening houdt met de hierboven beschreven houding- en actieniveaus van radicalisering en extremisme, maar ook met de hierboven beschreven **innerlijke psychologische en sociale fundamente**n als bepalende kenmerken, komt men in de buurt van etiologische overwegingen (d.w.z. de oorzakelijke factoren en oorzaken) die verantwoordelijk zijn voor radicalisering. Of deze oorzaken als bepalende kenmerken moeten worden beschouwd, is omstrede. Tegelijkertijd leiden ze tot een dieper begrip van de fenomenen en mogelijk tot noodzakelijke afbakeningen van in fenomenologisch opzicht

gelijksoortige fenomenen (bijv. politiek activisme met betrekking tot grondrechten, maar dan met de legitimatie van illegale middelen), maar in psychologisch opzicht heel andere uitingen.

Deze etiologische overwegingen vormen het uitgangspunt voor de presentatie van een ontwikkelingsgericht model van radicalisering en extremisme. In deze context lijkt het verstandig en doelgericht om extremisme te beschouwen als:

1. Een **significante afwijking** in houding en handelen van **bepaalde** wettelijke normen (basisprincipes van de liberaal-democratische basisorde, zie hierboven) en humane waardensystemen (algemene mensenrechten) als definitieve oriëntatie. Zo worden radicalisering en extremisme niet verankert in de huidige politieke en sociale status-quo (die in bepaalde situaties natuurlijk overlappingen kunnen vertonen). Van een dergelijke afwijking is sprake als bijvoorbeeld de grondwettelijke en democratische beginselen die in de Grondwet zijn vastgelegd of de individuele rechten die in de algemene mensenrechten zijn geformuleerd, actief of latent worden verworpen of in ieder geval niet inhoudelijk worden goedgekeurd. Dan gaat het om personen of maatschappelijke groepen die zich richten op het afdwingen van afwijkende wettelijke en normatieve systemen en deze rechtvaardigen en legitimeren met min of meer gesloten totalitaire politieke ideologieën, etnische of nationale superioriteit of religieus fundamentalisme.
2. De **waarden en doelen** achter de attitudes en acties en niet in de eerste plaats over het gebruik van bepaalde middelen om deze doelen te bereiken en zeker niet over een bepaald resultaat van de actie. De middelen die worden gebruikt om de doelen te bereiken worden relevant voor de beoordeling of er sprake is van radicalisering of extremisme. Dat geldt vooral als deze in tegenspraak zijn met de eigen doelen. Denk bijvoorbeeld wanneer er verwezen wordt naar de menselijke waardigheid als het doel dat moet worden gewaarborgd door geweld tegen mensen, wat alleen in het geval van individuele of collectieve zelfverdediging gerechtvaardigd zou zijn. De verwantschap, legitimiteit of het gebruik van onwettige of gewelddadige middelen alleen is dan ook niet voldoende noch een noodzakelijke voorwaarde voor radicalisering en extremisme. Want de vraag waarvoor deze middelen worden gebruikt, hangt in de eerste plaats af van het doel waarvoor ze worden gebruikt.

3. niet noodzakelijkerwijs gearticuleerde doelen van houdingen en acties voor de beoordeling van radicalisering en extremisme. Ook nep-, onbewuste en latente doelen kunnen bepalend zijn voor de beoordeling. Dit is in wezen een diagnostische vraag, namelijk of de actiedoelen correct worden gecommuniceerd of geïnterpreteerd.

2.2 Theorieën van radicaliserings- en extremisme

Alvorens in te gaan op theorieën en empirische resultaten van onderzoek naar oorzaken van radicalisering en extremisme, volgen eerst enkele inleidende opmerkingen over onderzoeksmethoden. Zoals elk onderzoeksgebied moet ook het onderzoek naar radicalisering en extremisme laten zien welke strategische ingangen en instrumenten worden gebruikt om resultaten te bereiken en theorieën te formuleren. Dit is belangrijk om de kwaliteit en de betekenis van wetenschappelijke resultaten te kunnen beoordelen, waaruit onder andere preventieconcepten en -inhoud moeten worden afgeleid. Het is duidelijk dat er geen betrouwbaar bewijs is te formuleren op basis van onbetrouwbare resultaten of van ongecontroleerde theorieën. Zo kan er geen effectief tegengif worden ontwikkeld.

Een groot deel van het tot nu toe uitgevoerde radicaliseringsonderzoek bestaat uit retrospectieve analyse van **biografieën van extremistische daders**. Deze benadering biedt de mogelijkheid levensgeschiedenissen te onderzoeken om vast te stellen welke factoren waarschijnlijk een bijzondere rol hebben gespeeld in het radicaliseringsproces. Een bijzonder probleem van biografische analyses is dat zelfs het veelvuldig voorkomen van bepaalde gebeurtenissen of beïnvloedende factoren in de biografieën van geradicaliseerde personen en extremisten vaak leidt tot foutieve causale conclusies. Dat komt omdat dergelijke biografische kenmerken bij groepen die dat extreme gedrag niet vertonen wellicht even vaak of zelfs vaker niet in verband worden gebracht met radicalisering. Het probleem van de zogenaamde “vals-positieve” uitspraken is bijvoorbeeld veel voorkomend huiselijk geweld in de biografieën van geradicaliseerde personen moet worden vergeleken met hoeveel dit voorkomt bij niet-geradicaliseerde personen met een voorgeschiedenis van huiselijk geweld. Alleen zo kan met zekerheid worden geconcludeerd dat er een causale factor bestaat. Een dergelijke vergelijking wordt echter meestal niet gemaakt. Ondanks deze methodologische problemen leveren biografische analyses een bijdrage aan de vraag hoe radicaliseringsprocessen verlopen en welke factoren een dergelijke ontwikkeling bevorderen of belemmeren. Een goed overzicht van bestaande biografische studies wordt gegeven door twee overzichten die de afgelopen jaren zijn gepubliceerd (Borum, 2014; Eilers, Gruber & Kemmesies, 2015).

Kwantitatieve onderzoekers kiezen een andere benadering. Op basis van grote representatieve steekproeven zoeken zij naar individuele kenmerken van geradicaliseerde personen of naar factoren die mogelijk radicalisering in de hand werken, bijvoorbeeld etnocentrische houdingen of het pleiten voor politiek geweld. Hier zien we grote representatieve steekproeven (in de Duitstalige wereld bijvoorbeeld de grote rekruteringsonderzoeken, zoals die van de Thüringen Monitor (meest recentelijk Reiser e.a., 2018), de ‘Mitte-Studies’ (bijv. Decker et al., 2016; Zick & Klein, 2014; Zick & Klein, 2014; Zick et al., 2016) en de ‘Deutschen Zustände’ (Heitmeyer, 2002-2012). Of denk aan de studies waarin het gaat om een helder gedefinieerde risicopopulatie op een bepaald moment (bijv. leden van etnische minderheden, van Bergen et al., 2015). In Vlaanderen en Nederland zijn enkele grootschalige **cross-sectionele studies** uitgevoerd over de houdingen ten opzichte van gewelddadig extremisme (bijv. Doosje et al., 2012). Dergelijke studies, met gegevens over oorzaken en gevolgen op hetzelfde moment, vormen echter een probleem met betrekking tot causale interpretatie. Dat probleem is vergelijkbaar met wat we bij biografische analyses tegenkwamen. Ook hier kan de causale richting vaak alleen worden bepaald door aanvullende theoretische aannames. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat huiselijk geweld zowel een oorzaak als een gevolg is van radicaliseringsprocessen onder jongeren. Omdat het niet mogelijk is om de ontwikkelingsprocessen en causale verbanden in de tijd duidelijk te bepalen, mogen causale aannames en implicaties voor ontwikkelingsgerichte preventie niet uitsluitend gebaseerd zijn op de bevindingen van cross-sectionele studies.

Longitudinaal onderzoek, d.w.z. het herhaaldelijk onderzoeken van een groep mensen, dragen bij aan het ontwikkelingsgericht onderzoek naar radicaliseringsprocessen. Ten eerste maken longitudinale bevindingen het mogelijk om causaliteitspatronen beter te identificeren dan cross-sectionele studies en biografische analyses. Ten tweede kan alleen een onderzoek naar het ontwikkelingsproces zelf uitwijzen in welk stadium van ontwikkeling of op welke leeftijd normatief belangrijke processen plaatsvinden, waaruit onder bepaalde omstandigheden radicalisering voortvloeit. Aan de ene kant is dit onontbeerlijk voor de ontwikkeling van theoretische modellen van radicalisering, aan de andere kant is het ook van groot belang voor de planning van passende preventie maatregelen (Beelmann, 2015). Over het geheel genomen zijn er tot op heden echter slechts enkele longitudinale studies die betrekking hebben op het voorspellen van extremistische houdingen of acties (bijvoorbeeld de zogenaamde ‘Z-proso’-studie uit Zwitserland, zie Nivette, Eisner & Ribeaud, 2017).

Er is een aantal theorieën en modellen om radicaliseringsprocessen en extremisme te verklaren (zie Borum, 2011a,b; speciaal nummer in de *American Psychologist*, 2017, Issue 3), namelijk 1) Desintegratiehypothese en verliezers van de modernisering; 2) Politieke ontevredenheid en de angst om status te verliezen; 3) Noodzaak van erkenning en betekenis (*Significance Quest Theory*); 4) Trappen van Terrorisme (*Staircase to Terrorism*); en 5) Model van differentiële radicaliseringsroutes. Deze theorieën en modellen worden hieronder kort gepresenteerd en besproken.

1. Desintegratiehypothese en verliezers van de modernisering.

De desintegratiehypothese is met name gebruikt om extreemrechtse radicalisering te verklaren. Het omvat twee sociale processen: **Individualisering** en **relatieve deprivatie**. Individualisering impliceert niet alleen de versnippering of ontbinding van traditionele milieus, groepen en instellingen, maar ook de daarmee gepaard gaande verzwakking van hun invloed op de levensomstandigheden en levenswijzen van de mensen. Zo wordt het verwerven en behouden van een eigen sociale status en persoonlijke identiteit geïndividualiseerd en gedynamiseerd. Deze situatie vereist individuele flexibiliteit, aanpassingsvermogen en middelen die daarbij horen. De verliezers van de modernisering zijn personen die deze kwaliteiten missen, bijvoorbeeld als gevolg van een laag opleidingsniveau. Zo ontwikkelt zich dat gevoel van relatieve deprivatie wanneer zij hun huidige situatie met het verleden vergelijken. Hun affiniteit met radicale, nationalistische en ethnocentrische politiek vloeit voort uit hun verlangen om terug te keren naar de *status quo ante* van een zogenaamd homogener samenleving met traditionele en collectief meer bindende waarden. Deze stellingen worden vooral door Heitmeyer en zijn collega's verdedigd in hun concept van de **Groepsbetrokken- Mensvijandigheid** (in het Duits afgekort tot GMF, zie Heitmeyer, 2002-2012). Radicalisering en extremisme is hier het gevolg van een gebrek aan integratie in sociale verhoudingen, zoals het geval was in de nieuwe deelstaten na de Duitse hereniging. Politiek neo-liberalisme leidt tot economische, sociale en culturele desintegratie en versterkt zo het groepsbetrokkenheid en mensvijandigheid, d.w.z. de devaluatie en uitsluiting van bepaalde gemarginaliseerde groepen. Dit zorgt weer voor legitimiteit van georganiseerd en subcultureel rechts-extremisme, dat zich presenteert als een protest tegen desintegratie en afbraak van democratie. Daarnaast worden extreemrechtse standpunten genormaliseerd. Hier past ook de veronderstelling bij dat ethocentrisme en de daarmee gepaard gaande xenofobie een defensieve reactie zijn op de erosie van de natiestaat. Die ontstaan als gevolg van ontwikkelingen zoals Europese integratie of globalisering en ook migratie en immigratie passen in deze ideeën.

De terugkeer van de natiestaat is er dus ter bescherming van de natie als primair referentiepunt voor de collectieve identiteit (Koopmans et al., 2005).

2. Politieke ontevredenheid en de angst om status te verliezen.

In politieke en maatschappelijke debatten is vaak de stelling te horen dat ontevredenheid over politieke processen en vooral de angst voor statusverlies, leiden tot verschijnselen van radicalisering (Best et al., 2016; Lubbers, Gijsberts & Scheepers, 2002). Met de relatieve deprivatie en de angst om zijn status te verliezen, komt er een bijzonder explosieve kracht vrij wanneer het bestaande politieke systeem en zijn actoren niet langer in staat zijn om deze grieven te overwinnen. Als reactie hierop worden met name ethocentrische ideologieën en actoren ondersteund. Onvrede met de democratie blijkt dus een belangrijke risicofactor te zijn voor de ontwikkeling van een xenofobe houding. Daarentegen blijkt tevredenheid over de democratie een belangrijke beschermende factor te zijn. Ontevredenheid wordt met name veroorzaakt door een geringe politieke betrokkenheid en een gebrek aan vertrouwen in de democratische instellingen en actoren. Radicalisering en extremisme worden zo een primaire reactie op een verlies van vertrouwen in de democratie en in politieke actoren. De vraag blijft echter onder welke omstandigheden ontevredenheid leidt tot xenofobe houdingen en acties in plaats van democratische basisactiviteiten.

3. Noodzaak van erkenning en betekenis (*Significance Quest Theory*).

De **Significance Quest Theory** (Kruglanski et al., 2014, 2017) die een verband legt tussen persoonlijke en sociale aspecten van extremisme, is ontwikkeld door de werkgroep rond de sociale psycholoog Arie Kruglanski. Het uitgangspunt is de empirisch goed onderbouwde veronderstelling dat mensen in principe behoefte hebben aan erkenning, betekenis en een positief gevoel van eigenwaarde (Baumeister & Leary, 1995). Radicaliseringsprocessen treden op wanneer mensen door verschillende oorzaken (individueel, sociaal, maatschappelijk) minder goed betekenis kunnen toekennen. Dit leidt tot een grotere motivatie en meer inspanningen om dit verlies aan betekenis te compenseren. Wanneer individuele pogingen dan mislukken omdat eigen competenties en sociale middelen onvoldoende zijn of de oorzaken van het verlies aan betekenis niet individueel kunnen worden gecompenseerd, bieden totalitaire ideologieën en extremistische sociale groepen een kans om de individuele betekenis terug te winnen. Deze aannames konden – in ieder geval op het niveau van houdingen- in empirische studies worden bevestigd (Webber et al., 2017).

4. Trappen naar Terrorisme (Staircase to Terrorism).

Fathali Moghaddam (2005) ontwikkelde een fasenmodel dat zich richt op de verschillende psychologische stadia van een ontwikkeling van beginnende radicalisering tot terroristische misdrijven. De auteur onderscheidt zes stadia die op elkaar voortbouwen en de weg naar terroristische misdrijven beschrijven, elk met zijn eigen psychologische kenmerken. Hij gebruikt bepaalde goed gedocumenteerde psychologische theorieën om de achtereenvolgende stadia te beschrijven en de overgang naar de volgende ontwikkelingsfase te verklaren (zie Lygre et al., 2011). In fase 1 worden de materiële omstandigheden binnen een samenleving geïnterpreteerd als onrechtvaardig verdeeld (bijv. vaststelling van de persoonlijk relatieve deprivatie of die van een bepaalde bevolkingsgroep). Dat leidt tot de perceptie van de handelingsmogelijkheden om dit onrecht te bestrijden (fase 2). Lukt het niet om met handelingsmogelijkheden de onrechtvaardigheid te compenseren, dan maakt woede en frustratie plaats voor agressie (fase 3) en zullen de personen zich van maatschappelijk geldende morele waarden distantiëren. Zij construeren een morele verplichting om een einde te maken aan de onrechtvaardigheid (fase 4). Tenslotte legitimeren ze terroristische organisaties en misdaden (fase 5) en plegen ze zelf dergelijke daden in de laatste escalatiefase (fase 6). Een exacte analyse van de empirische inhoud van dit model laat goed bewijs zien voor het bestaan van individuele fasen. Echter, tot nu toe is er geen bewijs gevonden voor de overgang tussen de verschillende fasen. Er is ook geen bewijs gevonden voor het lineaire of onvermijdelijke van het model.

5. Model van differentiële radicaliseringsroutes.

McCauley en Moskalenko (2008, 2011) nemen de kritiek op universalistische modellen over door in totaal twaalf verschillende radicaliseringspaden te veronderstellen. Zij maken onderscheid tussen individuele, groepsgerelateerde en massale radicaliseringsvormen. Zij zien individuele radicalisering - bijvoorbeeld ten gevolge van individueel slachtofferschap - als een reactie op politieke ontevredenheid of als een geleidelijk proces van toenadering tot een extremistische groepering. De auteurs onderscheiden modellen van groepsradicalisering die zich bijvoorbeeld voordoen in bepaalde sociale groepssituaties (zoals bedreigingen voor de eigen groep of onder concurrerende omstandigheden). Vormen van massale radicalisering ontstaan bijvoorbeeld in oorlogssituaties of als gevolg van martelaarschap. Deze vormen worden ook gedocumenteerd met sociaalpsychologische theorieën (bijv. *sociale movement theory*) en geïllustreerd met de analyse van bestaande groepen en individuele daders.

De selectie van verschillende modellen is voldoende om de heterogeniteit van de verklarende patronen voor radicaliseringsprocessen en extremisme te illustreren. Al deze modellen hebben een zekere theoretische basis, of in ieder geval theoretische plausibiliteit, en zijn direct en indirect empirisch bevestigd (soms slechts gedeeltelijk). In de sociale wetenschappen zijn benaderingen vaak niet te begrijpen als theoretische alternatieven die elkaar uitsluiten. Het zijn meer aanvullingen of accenten op bepaalde aspecten van radicalisering en extremisme. Vanuit ontwikkelingsgericht perspectief vertonen de genoemde modellen echter verschillende problemen:

- De meeste modellen hebben het nadeel dat ze niet goed kunnen verklaren waarom sommige mensen zich onder bepaalde invloeden radicaliseren en anderen niet. Dus ze missen een **differentieel perspectief**. De genoemde case-studies zijn vaak post-hoc stellingen, waarvan sommige met ernstige logische problemen gepaard gaan (zie ook het commentaar op biografisch onderzoek).
- Alle modellen missen een expliciet **ontogenetisch perspectief**, d.w.z. er wordt weinig gezegd over de ontwikkelingsgerichte voorwaarden van radicaliseringsprocessen en welke aspecten kenmerkend zijn voor een dergelijk proces. Met name de genoemde fasen-modellen zijn **actuele genetische concepten**, d.w.z. dat wordt uitgelegd hoe radicaliteit en extremisme zich op een bepaalde leeftijd (meestal volwassenheid) ontwikkelen. Een ontogenetisch perspectief is echter gericht op de manier waarop dergelijke houdings- en handelingspatronen zich reeds in de eerste twee decennia van het leven afspelen via allerlei ontwikkelingsprocessen.
- Sommige modellen (bijv. het desintegratiemodel en de Significance Quest Theory) gaan in op de centrale invloed van bepaalde kenmerken. Uit de bevindingen over ontogenetische ontwikkelingsprocessen is echter bekend dat problemen in de aanpassing en psychologische afwijkingen altijd het gevolg zijn van een complexe interactie van verschillende factoren (**multi-causaliteit**). Waarom zou dit anders moeten zijn bij radicaliseringsprocessen en extremisme?

2.3 Een ontwikkelingsgericht model van radicalisering

De kritische overwegingen die hierboven genoemd zijn, krijgen een plaats in het ontwikkelingsgerichte radicaliseringsmodel dat hieronder wordt gepresenteerd. Het uitgangspunt van een ontwikkelingsgericht perspectief is dat attitude- en gedragsproblemen kunnen worden weergegeven als het resultaat van een verscheidenheid aan (maatschappelijke, sociale, individuele) beïnvloedende factoren en transactionele (d.w.z. elkaar wederzijds beïnvloedende) ontogenetische ontwikkelingsprocessen (zie Beelmann, 2015). Radicalisering en extremisme ontstaan dus niet ad hoc, maar kunnen worden verklaard door ontwikkelingsprocessen. Bij voorkeur kunnen daaruit geschikte preventieconcepten worden afgeleid.

Deze ideeën van een ontwikkelingsgericht perspectief zijn natuurlijk niet nieuw. Ze zijn de afgelopen decennia al met succes gebruikt voor diverse problemen, bijvoorbeeld voor het verklaren en voorkomen van dissociale gedragsproblemen (zie Beelmann, 2018; Beelmann & Raabe, 2007). Het hier gepresenteerde model moet dan ook niet worden opgevat als iets geheel nieuws. Het is eerder het resultaat van een **systematische integratie van bestaande kennis en inzichten in radicaliseringsprocessen**. Bij de samenstelling ervan werd gebruik gemaakt van verschillende informatiebronnen (theorieën, empirische bevindingen, resultaten uit preventieonderzoek):

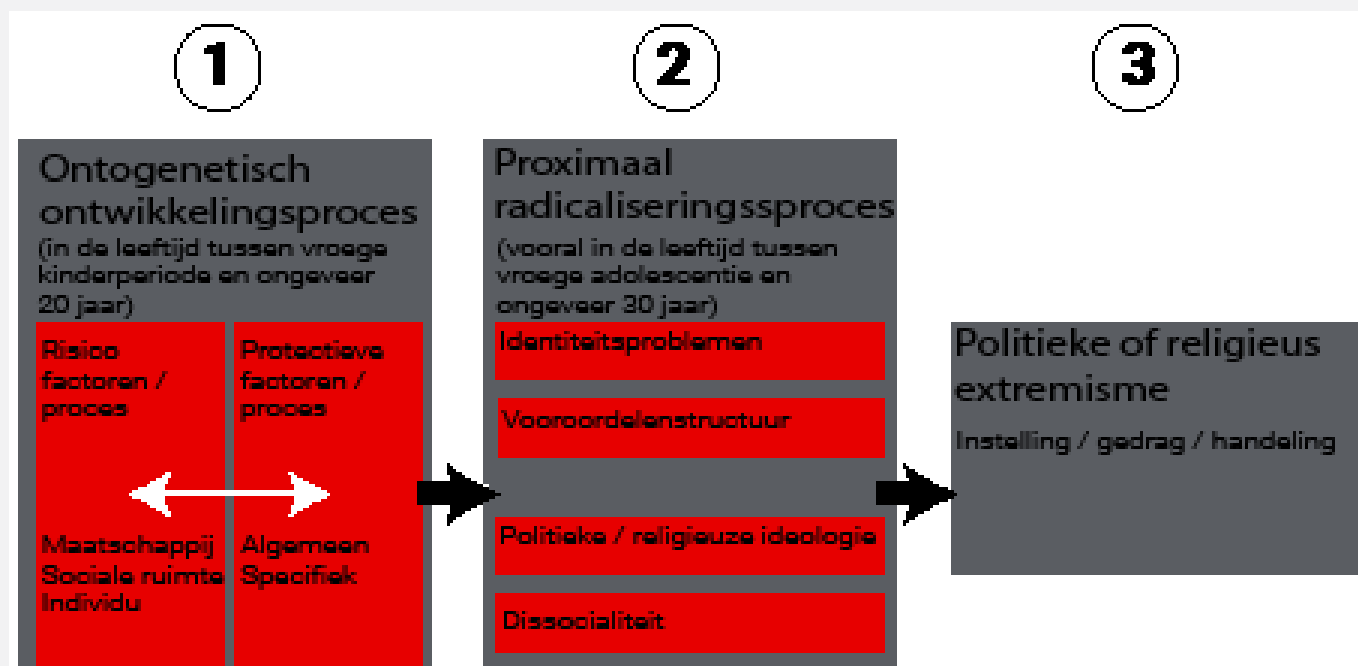
1. Allereerst de algemene en ontwikkelingsgerichte modellen van gedragsproblemen en criminaliteit (bijv. General Strain Theory, Agnew, 2006; en Problem Behaviour Theory, Jessor, 2014). Hiervan werden met name de noties overgenomen dat ontwikkelingsproblemen in de eerste plaats worden begrepen als het gevolg van verschillende maatschappelijke, sociale, individuele en biologische factoren en dat het risico van ongewenste ontwikkelingen zich openbaart in een negatieve relatie tussen stressvolle en positieve factoren. Doorslaggevend is dus eerder de verhouding tussen het stress- en risiconiveau, dan de invloed van bepaalde oorzakelijke factoren.
2. Speciale radicaliseringstheorieën, in het bijzonder de modellen van McCauley en Moskaleiko (2011) en Kruglanski e.a. (2014), waaruit de mogelijkheid van verschillende radicaliseringstrajecten en de motieven/bewegredenen voor radicaliseringsprocessen zijn overgenomen.

3. Onderbouwende motivatie en sociaalpsychologische theorieën over menselijke behoeften, zelfbeeld en identiteit, vooroordelen en processen tussen groepen. Dit onder andere omdat ze de basisprincipes van motivatie, emotie en cognitieve processen beschrijven die nodig zijn om radicaliseringsprocessen te begrijpen.
4. Speciale ontwikkelingstheorieën over identiteit, vooroordelen en dissociaal gedrag (Beelmann & Raabe, 2007), omdat ze betrekking hebben op speciale ontwikkelingsprocessen en centrale ontwikkelingsprocessen die onmisbaar zijn voor een ontwikkelingsgericht model van radicalisering.
5. Biografisch, cross-sectioneel en longitudinaal onderzoek naar risico- en beschermende factoren van radicalisering en extremisme (bijvoorbeeld Borum, 2014; Lösel et al., 2018). Deze onderzoeken bevatten belangrijke informatie over de relevante ontwikkelingsfactoren van radicalisering en extremisme. Ze zijn overigens al gedeeltelijk meegenomen in de ontwikkeling van de genoemde radicaliseringstheorieën.
6. De resultaten van systematische evaluaties van preventieprogramma's maken het mogelijk – als ze beschikbaar zijn – te beoordelen met welke maatregelen een inhoudelijke bijdrage geleverd kan worden aan een positieve invloed op het verloop van de ontwikkeling. Zij maken zo een beoordeling mogelijk van met name potentiële beschermende factoren.

Tegen deze achtergrond gaan we er in ons ontwikkelingsgerichte radicaliseringsmodel (zie Figuur 1) vanuit dat het aannemen van extremistische houdingen of overeenkomstige acties noodzakelijkerwijs wordt gekenmerkt door een samenspel van cognitieve, motiverende en sociale processen. Die zijn gebaseerd zijn op ontogenetische ontwikkelingsprocessen en die worden, op hun beurt weer, beïnvloed door maatschappelijke, sociale en individuele factoren (Beelmann, 2017, 2019; Beelmann, Jahnke & Neudecker; Beelmann & Lutterbach (2020); Walther, 2014). Deze causale ketens worden hieronder weergegeven

Figuur 1 Overzicht van ontwikkelingsgeoriënteerd model van radicalisering.

Volgens dit model omvat radicalisering drie processtappen: Ontogenetische ontwikkelingsprocessen, proximale radicaliseringsprocessen en ten slotte, als gevolg daarvan, extremistische houdingen en acties (zie Figuur 1). Uitgangspunt hierbij is dat individuele radicalisering kan worden gekarakteriseerd als het resultaat van ongunstige ontwikkelingsprocessen in de levensloop. Dit gaat gepaard met de gedachte dat politiek en religieus extremisme (zoals in Hoofdstuk 1 gedefinieerd) niet in de eerste plaats een vorm van politieke overtuiging of actie is. Het moet eerder worden begrepen als het resultaat van een problematische ontwikkeling. Concreet kunnen de processen als volgt worden beschreven:

Ontogenetische ontwikkelingsprocessen:

Fase 1 bestaat uit ontwikkelingsprocessen die gekenmerkt worden door de interactie van verschillende risico- en beschermende factoren in de ontwikkeling. Risicofactoren zijn maatschappelijke, sociale en individuele kenmerken die causaal verband houden met radicale en extremistische houdingen en acties. Beschermende factoren zijn factoren die het effect van een risicofactor kunnen compenseren. Ontogenetische (d.w.z. levensloop-gerelateerde) ontwikkeling wordt beschouwd als het resultaat van interacterende factoren. Ook bij radicalisering kunnen - net als bij andere ontwikkelingsproblemen (ontwikkeling gewelddadig gedrag) - een aantal risicofactoren aan het licht komen. Die hebben een empirisch bewezen negatieve invloed, ofwel worden verondersteld als centrale factoren in eerdere radicaliseringstheorieën (zie Figuur 2 en overzichten in Beelmann, 2017, 2019; Beelmann et al., 2017, 2017, 2018; Beelmann & Lutterbacht, 2020).

Voor de maatschappelijke factoren zijn dat onder meer ernstige conflicten tussen groepen, zoals burgeroorlogen. Deze omstandigheden maken extremistische radicalisering waarschijnlijker. Op sociaal niveau verhogen bijvoorbeeld de beschikbaarheid van afwijkende groepen of bepaalde kenmerken van gezinssocialisatie (bijv. gebrek aan waardebemiddeling) een risico. Op individueel niveau kunnen bijvoorbeeld het problematische gevoel van eigenwaarde of bepaalde persoonlijkheidskenmerken (bijv. autoritarisme) als risico's worden gezien.

Figuur 2 Overzicht van risico- en beschermende factoren van radicalisering.

Het is niet echt aannemelijk dat onze ontwikkelingsgeschiedenis alleen gebaseerd is op de meer of minder sterke invloed van risicofactoren. In de ontwikkelingspsychologie ontwikkelt zich daarom al enige tijd een onderzoekstraditie die zich bezighoudt met het omgaan met negatieve invloeden in ontwikkeling. Gebleken is dat bepaalde factoren in staat zijn om risico-effecten (bijvoorbeeld een negatieve gezinsomgeving) te compenseren. Dit resultaat geldt voor alle ontwikkelingsgebeurtenissen en daarom ook voor radicaliseringsprocessen. Nu is er veel meer empirisch onderzoek gedaan naar risicofactoren dan naar beschermende factoren. Daarom is de stand van de kennis hierover tot nu toe zeer beperkt. Desalniettemin is het mogelijk gebleken om zowel algemeen beschermende factoren van de menselijke ontwikkeling (bijvoorbeeld intelligentie en emotionele steunbetuigingen) als beschermende factoren specifiek voor radicalisering (bijvoorbeeld binding met school en democratische waarden) te identificeren die de effecten van de genoemde risicofactoren in termen van individuele competenties of sociale middelen in evenwicht kunnen brengen (zie Lösel e.a., 2018).

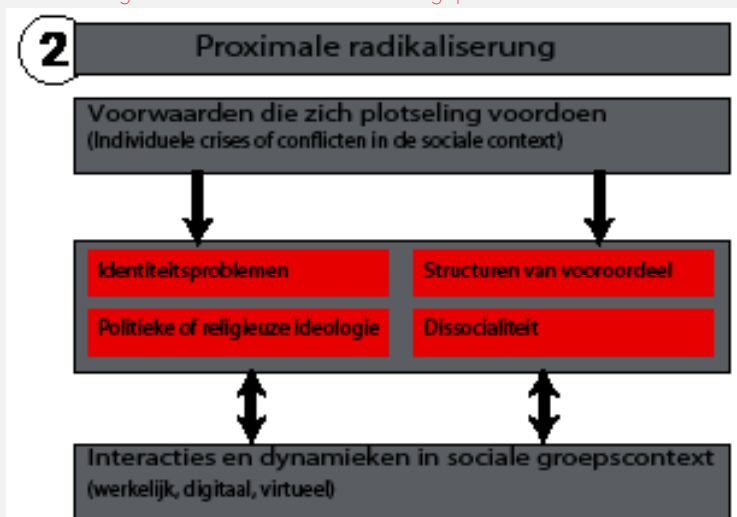
Deze en andere risico- en beschermende factoren hangen samen met radicaliseringsparameters, maar zijn hier slechts relatief zwak aan gerelateerd. Te veel mensen hebben met deze factoren te maken en worden toch niet extremistisch. Het is daarom van belang dat dergelijke ontwikkelingsprocessen alleen tot een verhoogd risico op radicalisering leiden als er op langere termijn een negatieve relatie tussen risico en beschermende factoren ontstaat. Het is daarom noodzakelijk om niet alleen bepaalde ontwikkelingsfasen, maar ook het hele scala van ontogenetische ontwikkeling in de periode van de vroege kinderjaren tot de vroege volwassenheid te beschouwen als een bijzonder dynamische fase van sociale ontwikkeling. Deze balans tussen risico en bescherming kan op zeer verschillende manieren tot stand komen (d.w.z. door verschillende constellaties van risicofactoren en beschermende factoren). Voorspellend is vooral een chronisch overwicht van risicoprocessen op processen van bescherming. Dat leidt tot een toenemende kans op het initiëren van vier proximale radicaliseringsprocessen, die hieronder uiteen worden gezet.

Proximale radicaliseringsprocessen.

Deze processen kenmerken de tweede fase van het ontwikkelingsmodel. De processen worden proximaal genoemd omdat ze in engere zin verbonden zijn met radicaliseringsverschijnselen en noodzakelijke voorwaarden zijn voor het ontstaan van politiek of religieus extremisme (zie Figuur 3). Ze zijn daarmee de kern van het radicaliseringsproces en vinden plaats in de ontwikkeling van vroege adolescentie tot midden-volwassenheid (in de periode van 14 tot 30 jaar: het tijdsbestek waarin meer dan 90% van alle extremistische daders radicaliseert (Borum, 2014)). Latere radicalisering wordt niet uitgesloten, maar is zeer onwaarschijnlijk en ook gebonden aan psychologische randvoorwaarden die hun oorsprong vinden in eerdere fasen van de levensgeschiedenis van de geradicaliseerde.

Figuur 3 Proximaal radicaliseringsproces.

Inhoudelijk zijn vier processen van radicalisering aannemelijk, die elkaar wederzijds beïnvloeden en intensiveren, maar die niet-temin een begrensde en reële invloed uitoefenen op extremistische houdingen en acties.

1. Identiteitsproblemen kunnen worden opgevat als een onvervuld verlangen naar erkenning. Dat kan zich uiten in gevoelens van onrechtvaardigheid, marginalisering, subjectieve of werkelijke onbeduidendheid, identiteitsdreigingen of specifieke identiteitsconstellaties (zoals narcisme) (Kruglanski et al., 2014). Dit vormt de motiverende basis van radicaliseringsprocessen (waarom denkt of handelt men op deze manier?). De belangrijkste risicofactoren voor deze processen zijn een laag of overdreven gevoel van eigenwaarde of sterke ervaringen van afwijzing en discriminatie.

2. Structuren van vooroordeel houden in dat de persoon ernstige devaluatiemodellen hanteert ten opzichte van leden van andere sociale groepen ("buitenlanders", "vluchtelingen", "ongelovigen", etc.). De sociale groepsdefinitie kan reëel worden gemaakt, met name virtueel. De verwijzing naar een sociale groep betreft de sociaal-cognitieve omstandigheden van radicalisering en extremisme. Die gaan gepaard met sociale categorisatie- en evaluatieprocessen (met vragen als: hoe denken mensen over zichzelf en andere mensen en groepen?). Ze uiten zich in negatieve houdingen tegenover andere groepen (vooroordelen), die extremistische misdrijven een maatschappelijk verband geven (bijvoorbeeld via de verwijzing naar de nationaliteit of etniciteit van de eigen groep of de groep slachtoffers). Dergelijke ideeën van ongelijkheid komen dan naar voren in de toewijzing van negatieve kenmerken, minder sympathie of discriminerende (d.w.z. onrechtvaardige) ongelijkheid. De belangrijkste risicofactoren voor vooroordelen zijn een sociale context (maatschappelijke, sociale ruimte) die deze structuren voorschrijft, weinig ervaring met sociale diversiteit en bepaalde sociaal-cognitieve tekorten (weinig cognitieve differentiatie en gebrek aan empathie).

3. Politieke of religieuze ideologieën zijn er om veronderstellingen van ongelijkheid te rechtvaardigen en ook om geweld en onwettige middelen te legitimeren. Daarvoor is het niet noodzakelijk om zelfstandige ideologieën te adopteren of op te bouwen. Minder samenhangende waardeoordelen (bijvoorbeeld ethocentrische of diffuse religieuze ideeën) kunnen ook voldoende zijn daarvoor. Dergelijke ideologische fundamenten worden vaak aangeboden door groepen waaraan men het gedrag refereert ("sociale ingroups"). Dit soort groepen spelen ook een belangrijke rol bij de ontwikkeling van vooroordelen. De belangrijkste risico's voor het aannemen van ideologieën zijn tekorten in de sociale informatieverwerking, bepaalde persoonlijkheidskenmerken zoals het autoritaire karakter, maar ook de sociale verspreiding en acceptatie van politieke of religieuze ideologieën en de beschikbaarheid van groepen die deze ideologieën leveren.

4. Tot slot is **dissocialiteit** een ontwikkeling die gekenmerkt wordt door schendingen van sociale regels en normen en gedragsproblemen op een bepaalde leeftijd zoals oppositioneel gedrag, agressie en criminaliteit. Er zijn uitgebreide en zeer gedifferentieerde ontwikkelingsmodellen over dissocialiteit (Beelmann & Raabe, 2007). Bijzonder significante risico's zijn bijvoorbeeld vroegtijdige aandachtsproblemen (al op kleuterschoolleeftijd). Dit op haar beurt wordt vooral veroorzaakt door ongunstige temperamenteigenschappen in combinatie met opvoedingsstoornissen, alsmede de beschikbaarheid van en het omgaan met afwijkende groepen in de adolescentie, zeker als er al sprake is van bestaande gedragsproblemen. Het is belangrijk om hieraan toe te voegen dat deze processen individueel plaatsvinden, maar meer nog in sociale contexten van de groep en kunnen worden geactiveerd of geïntensiveerd door bepaalde huidige maatschappelijke, sociale en individuele problemen (zie Doosje et al., 2015; Figuur 3).

Hoe sterker deze processen van proximale radicalisering zijn, hoe groter het risico voor de ontwikkeling van extremistische houdingen en acties (derde ontwikkelingsfase). Het model impliceert dus zowel verschillende radicaliseringstrajecten naar extremisme als verschillende uitingvormen en gradaties van ernst. Denk aan sympathie en steun voor extremistische groeperingen tot extremistische attitudes en daadwerkelijke extremistische misdaden. Toch gaan we binnen het kader van de bovenstaande definitie uit van een **algemeen model van extremisme**, omdat de vier genoemde processen noodzakelijk zijn om in alle uitingen af te wijken van normatieve processen van sociale ontwikkeling en om zo überhaupt te kunnen spreken van politiek, religieus of anderszins geïnspireerd extremisme. Welke mate van afwijking hiervoor nodig is, is tot nu toe een open vraag en is waarschijnlijk ook onderhevig aan een dimensionale en geïndividualiseerde afweging - gebaseerd op de ontwikkeling van psychopathologische opvattingen. De drempels wanneer bijvoorbeeld identiteitsproblemen relevant worden voor radicalisering, liggen daarmee op een continuüm van gezonde tot klinisch relevante niveaus van ontwikkeling. Deze kunnen per persoon/per casus verschillend zijn. In dit opzicht impliceert een ontwikkelingsgerichte beschouwing en oriëntatie op preventieve maatregelen een vrij laagdrempelige definitie van afwijking.

2.4 Implicaties voor de preventie van radicalisering

Het ontwikkelingsgerichte model heeft talrijke implicaties voor de ontwikkeling, het ontwerp, de uitvoering en de evaluatie van preventieve maatregelen (zie Beelmann, 2017; Beelmann, Lutterbach & Rickert, 2019; Beelmann, A., Jahnke, S., Lutterbach, S. & Hercher, J. (submitted)). Preventie kan als een relatief algemene maatregel een of meer risico- of beschermende factoren aanpakken. Er zijn tal van mogelijkheden op de verschillende niveaus. Die mogelijkheden liggen er op het niveau van de samenleving (bijv. politieke maatregelen tegen armoede of etnische conflicten), het sociale niveau (bijv. ondersteuning van gezinnen of nieuwe vormen van jeugdwerk) en het individuele niveau (bijv. sociale zekerheid). Niet-specifiek in dit geval betekent dat de genoemde risico- en beschermende factoren ook relevante invloeden kunnen hebben op andere ontwikkelingsproblemen (armoede kan bijvoorbeeld ook in verband worden gebracht met problematische onderwijscarrières of een problematisch zelfconcept met depressieve ziekten). Het is dus niet alleen van belang voor het voorkomen van radicalisering, maar ook van andere problemen.

Preventie kan echter ook relatief specifiek zijn als één of meer van de genoemde proximale radicaliseringsprocessen worden aangepakt. Afhankelijk van het gebied kan het mogelijk zijn om gebruik te maken van - deels omvangrijk - interventieonderzoek. Dit werk hoeft overigens niet direct verband te houden met de preventie van radicalisering. Zo zijn er verschillende benaderingen om vooroordelen te voorkomen (Beelmann & Lutterbach, 2020). Contactinterventies (d.w.z. interventies die ontmoetingen tussen verschillende sociale groepen vergemakkelijken) en het bevorderen van sociaal-cognitieve vaardigheden (zoals empathie of morele ontwikkeling) blijken hierbij bijzonder effectief te zijn. Onze kennis over het voorkomen van dissociale gedragsproblemen is nog uitgebreider. Er zijn tal van onderzoeksreviews en meta-analyses die uitgebreid rapporteren over aantoonbaar effectieve preventiemogelijkheden (zie Beelmann & Raabe, 2009; Farrington et al., 2017). Minder uitgebreid is het onderzoek naar de effectiviteit van de politieke vorming of de preventie van politieke of religieuze ideologieën. Met betrekking tot het voorkomen van identiteitsproblemen zijn er verschillende benaderingen die zeer goed geëvalueerd zijn (bijv. zogenaamde 'service learning' of interventies gericht op eigenwaarde; zie Beelmann & Lutterbach, 2020). Andere interventies (zoals jeugdwerk) zijn nog niet onderzocht met betrekking tot het voorkomen van radicaliseringsprocessen. Hoewel er dus veel preventieve mogelijkheden zijn, is het gebruik ervan in de praktijk tot nu toe beperkt gebleven.

In de praktijk domineren (deradicaliserings)projecten die nog niet systematisch zijn geëvalueerd. Een succesvolle preventieve praktijk is echter een belangrijke wetenschappelijke uitdaging vanwege de veronderstelde processen op langere termijn en de relatief lage algemene prevalentie van de problemen.

Idealiter zou het geschetste ontwikkelingsgerichte model ook duidelijk moeten maken welke maatregelen de grootste kans op succes hebben binnen welke ontwikkelingsfasen of in welke leeftijdsgroep ze moeten worden toegepast. Dit zou een belangrijk voordeel zijn van een ontwikkelingsgericht model ten opzichte van andere radicaliseringstheorieën. Het ontwikkelingsgerichte radicaliseringsonderzoek staat echter nog in de kinderschoenen. Desalniettemin bieden verschillende ontwikkelingstheorieën aanwijzingen over met welke optimale momenten van de ontwikkeling bij de preventie rekening moet worden gehouden. Zo voorspellen ontwikkelingspsychologische bevindingen dat de adolescentie zowel een gevoelige periode van identiteitsontwikkeling is als een fase van politieke socialisatie is (zie Eckstein & Noack, 2018; Greve, 2007; Hannover et al., 2018). Voor de ontwikkeling van vooroordelen daarentegen is de leeftijdsgroep van de jeugd tussen 8 en 12 jaar een gevoelige periode gebleken (Raabe & Beelmann, 2011). En voor dissocialiteit is het voorkomen van vroeg antisociaal gedrag in de voorschoolse en basisschoolleeftijd een bijzonder waardevolle preventiestrategie (Beelmann & Raabe, 2007). De geschetste preventiegebieden staan echter nog steeds los van elkaar en hebben zich nog niet bewezen als terreinen van preventie van radicalisering. Tot op zekere hoogte ontbreken ook concrete aannames over hoe en in welke mate de geschetste proximale processen met elkaar samenhangen. Deze kennis is noodzakelijk om preventiemaatregelen voor radicalisering en extremisme zo nauwkeurig en veelbelovend mogelijk te kunnen ontwikkelen.

3

Literatuur

Agnew, R. (2006). *Pressured into crime: An overview of general strain theory*. Los Angeles: Roxbury.

Baumeister, R. F. & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117, 497-529.

Beelmann, A. (2015). Konstruktion und Entwicklung von Interventionsmaßnahmen. In W. Melzer, D. Hermann, U. Sandfuchs, M. Schäfer, W. Schubarth & P. Daschner (Hrsg.), *Handbuch Aggression, Gewalt und Kriminalität bei Kindern und Jugendlichen* (S. 340-346). Bad Heilbrunn: Klinkhardt.

Beelmann, A. (2017). *Grundlagen einer entwicklungsorientierten Prävention des Rechtsextremismus. Gutachten im Rahmen des Wissenschafts-Praxis-Dialogs zwischen dem Landespräventionsrat Niedersachsen und der Friedrich-Schiller-Universität Jena*. Jena: Institut für Psychologie und Zentrum für Rechtsextremismusforschung, Demokratiebildung und gesellschaftliche Integration.

Beelmann, A. (2018). Entwicklungsorientierte Kriminalprävention: Konzeptionelle Grundlagen und Stand der Forschung. In Nationales Zentrum für Kriminalprävention (Hrsg.), *Handbuch evidenzbasierte Praxis in der deutschen Kriminalprävention – ein Leitfaden für Politik und Praxis* (S. 385-404). Bonn: NKZ.

Beelmann, A. (2019). Grundlagen eines entwicklungsorientierten Modells der Radikalisierung. In C. Heinzemann & E. Marks (Hrsg.), *Prävention und Demokratieförderung* (S. 181-210). Godesberg: Forum Verlag

Beelmann, A. (2020). A social-developmental model of radicalization. An integration of existing theories and empirical research. *International Journal of Conflict and Violence*, 14, 1-14.

Beelmann, A., Jahnke, S. & Neudecker, C. (2017). Prävention von Radikalisierungsprozessen: Grundlagen entwicklungsorientierter Maßnahmen. *Neue Kriminalpolitik*, 29, 440-449.

Beelmann, A., Jahnke, S. & Neudecker, C. (2018). Radikalisierung und Extremismusprävention. In A. Beelmann (Hrsg.), *Toleranz und Radikalisierung in Zeiten sozialer Diversität. Beiträge aus den Sozialwissenschaften* (S. 90-106). Schwalbach/Ts: Wochenschau Verlag.

Beelmann, A., Jahnke, S. & Neudecker, C. (in prep.). *Toward a social-developmental model of radicalization and extremisms*.

Beelmann, A. & Lutterbach, S. (2020). Preventing prejudice and the promotion of intergroup relations. L. Benuto, M. Duckworth, A. Masuda & W. O'Donohue (Eds.). *Prejudice, stigma, privilege, and oppression. A behavioral health handbook*. (pp. 309-329). Springer.

Beelmann, A. & Lutterbach, S. (in prep.). *Prevention of radicalization and violent extremism. A review of systematic reviews on different prevention fields*.

Beelmann, A., Lutterbach, S. & Rickert, M. (2019). Entwicklungsorientierte Prävention des Rechtsextremismus: Konzepte und Evaluationsergebnisse. In F. Lüttig & J. Lehmann (Hrsg.), *Der Kampf gegen den Terror in Gegenwart und Zukunft* (S. 229-258). Baden-Baden: Nomos.

Beelmann, A., Jahnke, S., Lutterbach, S. & Hercher, J. (submitted). Developmental prevention of radicalization and violent extremism: A systematic review of approaches and evaluation research to inform science and public policy. *European Journal of Criminal Policy and Research*.

- Beelmann, A., & Raabe, T. (2007). *Dissoziales Verhalten bei Kindern und Jugendlichen. Erscheinungsformen, Entwicklung, Prävention und Intervention*. Göttingen: Hogrefe.
- Beelmann, A. & Raabe, T. (2009). The effects of preventing antisocial behavior and crime in childhood and adolescence. Results and implications of research reviews and meta-analyses. *European Journal of Developmental Science*, 3, 260-281.
- Best, H., Niehoff, S., Salheiser, A. & Vogel, L. (2016). *Politische Kultur im Freistaat Thüringen. Gemischte Gefühle: Thüringen nach der „Flüchtlingskrise“*. Ergebnisse des Thüringen-Monitors 2016. Jena: Universität Jena, Kompetenzzentrum Rechtsextremismus.
- Borum, R. (2011a). Radicalization into violent extremism I: A review of social science theories. *Journal of Strategic Security*, 4, 7-36.
- Borum, R. (2011b). Radicalization into violent extremism II: A review of conceptual models and empirical research. *Journal of Strategic Security*, 4, 37-62.
- Borum, R. (2014). Psychological vulnerabilities and propensities for involvement in violent extremism. *Behavioral Science and the Law*, 32, 286-305.
- Decker, O., Kiess, J. & Brähler, E. (Hrsg.). (2016). *Die enthemmte Mitte. Autoritäre und rechtsextreme Einstellungen in Deutschland*. Gießen: Psychosozial-Verlag.
- Doosje, B., Kruglanski, A. W., Mann, L. & Feddes, A. R. (2016). Terrorism, radicalization and de-radicalization. *Science direct*, 11, 79-84.
- Doosje, B., van den Bos, K., Loseman, A., Feddes, A. R. & Mann, L. (2012). "My in-group is superior!": Susceptibility for radical right-wing attitudes and behaviors in Dutch youth. *Negotiation and Conflict Management Research*, 5, 253-268.
- Eckstein, K. & Noack, P. (2018). Politische Sozialisation. In B. Gniewosz & P. F. Titzmann (Hrsg.), *Handbuch Jugend. Psychologische Sichtweisen auf Veränderungen in der Adoleszenz* (S. 371-387). Stuttgart: Kohlhammer.
- Eilers, F., Gruber, F. & Kemmesies, U. (2015). *Entwicklungsmöglichkeiten einer phänomenübergreifend ausgerichteten Prävention politisch motivierter Gewaltkriminalität (PüG)*. Forschungsbericht des Bundeskriminalamts.
- Enzmann, B. (Hrsg.). (2013). *Handbuch Politische Gewalt*. Wiesbaden: SpringerVS.
- Farrington, D. P., Gaffney, H., Lösel, F. & Ttofi, M. M. (2017). Systematic reviews of the effectiveness of developmental prevention programs in reducing delinquency, aggression, and bullying. *Aggression and Violent Behavior*, 33, 91-106.
- Glaser, M. (2016). *Was ist übertragbar, was ist spezifisch?* Abgerufen 29. Juli 2017, von <http://www.bpb.de/politik/extremismus/radikalisierungspraevention/239365/rechtsextremismus-und-islamistischer-extremismus-im-jugendalter?p=all>
- Greve, W. (2007). Selbst und Identität im Lebenslauf. In J. Brandstädter & U. Lindenberger (Hrsg.), *Entwicklungspsychologie der Lebensspanne* (S. 305-336). Stuttgart: Kohlhammer.
- Hannover, B., Wolter, I. & Zander, L. (2018). Entwicklung von Selbst und Identität: Die besondere Bedeutung des Jugendalters. In B. Gniewosz & P. F. Titzmann (Hrsg.), *Handbuch Jugend. Psychologische Sichtweisen auf Veränderungen in der Adoleszenz* (S. 237-255). Stuttgart: Kohlhammer.
- Heitmeyer, W. (2002 bis 2012). *Deutsche Zustände Folge 1 bis 10*. Frankfurt a.M./Berlin: Suhrkamp.
- Jessor, R. (2016). *The origins and development of problem behavior theory*. New York: Springer.
- Koopmans, R., Statham, P., Giugni, M. & Passy, F. (2005). *Contested citizenship: Immigration and cultural diversity in Europe*. Minneapolis: University of Minneapolis Press.
- Kruglanski, A. W., Gelfand, M. J., Bélanger, J. J., Sheveland, A., Hetiarachchi, M. & Gunaratna, R. (2014). The psychology of radicalization and de-radicalization: How significance quest impacts violent extremism. *Advances in Political Psychology*, 35, 69-93.
- Kruglanski, A. W., Jasko, K., Chernikova, M., Dugas, M. & Webber, D. (2017). To the fringe and back: Violent extremism and the psychology of deviance. *American Psychologist*, 72, 217-230.

- Lösel, F., King, S., Bender, D. & Jugl, I. (2018). Protective factors against extremism and violent radicalization: A systematic review of research. *International Journal of Developmental Science*, 12, 89-102.
- Lubbers, M., Gijssberts, M. & Scheepers, P. (2002). Extreme right-wing voting in Western Europe. *European Journal of Political Research*, 41, 345–378.
- Lutterbach, S. & Beelman, A. (2020). Positive and negative intergroup contact and shared reality: Contact effects among host society and refugees. *European Journal of Social Psychology*, 50(1), 143-159.
- Lygre, R. B., Eid, J., Larsson, G. & Ranstorp, M. (2011). Terrorism as a process: A critical review of Moghaddam's Staircase to Terrorism. *Scandinavian Journal of Psychology*, 52, 609-616.
- Mann, L., Doosje, B., Konijn, E., Nicholson, L., Moore, U. & Ruigrok, N. (2015). Weerbaarheid tegen radicalisering en extremism: Welke factoren bepalen of iemand weerbaar is tegen extremistische invloeden en zijn deze factoren meetbaar? *Magazine Nationale Veiligheid en Crisisbeheersing*, 13(4), 24-25.
- McCauley, C. & Moskalenko, S. (2008). Mechanism of political radicalization: Pathways toward terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 20, 415-433.
- McCauley, C. & Moskalenko, S. (2011). *Friction. How radicalization happens to them and us*. Oxford: Oxford University Press.
- McCauley, C. & Moskalenko, S. (2017). Understanding radicalization. The two pyramid model. *American Psychologist*, 72, 205-216.
- Moghaddam, F. M. (2005). The staircase to terrorism: A psychological exploration. *American Psychologist*, 60, 161-169.
- National Coordinator for Security and Counterterrorism (2015). *Annual Plan 2015*. Den Haag: Ministry of Security and Justice.
- Neumann, P. (2013). Radikalisierung, Deradikalisierung und Extremismus. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 29-31, 3-10.
- Nivette, A., Eisner, M. & Ribeaud, D. (2017). Developmental predictors of violent extremist attitudes: A test of general strain theory. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, <https://doi.org/10.1177/0022427817699035>.
- O'Connell, M.E., Boat, T. & Warner, K.E. (2009). *Preventing Mental, Emotional, and Behavioural Disorders among young people. Progress and Possibilities*. Washington: National Research Council and Institute of Medicine.
- Raabe, T. & Beelmann, A. (2011). Development of ethnic, racial, and national prejudice in childhood and adolescence: A multinational meta-analysis of age differences. *Child Development*, 82, 1715–1737.
- Reiser, M., Best, H. & Salheiser, A. (2018): *Politische Kultur im Freistaat Thüringen. Heimat Thüringen. Ergebnisse des Thüringen-Monitors 2018*. Jena: Friedrich-Schiller-Universität, Zentrum für Rechtsextremismusforschung, Demokratiebildung und gesellschaftliche Integration.
- Schmid, A. P. (2013). Radicalisation, de-radicalisation, counter-radicalisation: A conceptual discussion and literature review. *The International Center for Counter-Terrorism – The Hague*, 4 (2).
- Sedgwick, M. (2010). The concept of radicalization as a source of confusion. *Terrorism and Political Violence*, 4, 479-494.
- Sieckelinck, S. (2018). *Towards a pedagogy of the radicalised*. In: Smeyers (ed.). *International Handbook of Philosophy of Education*. Dordrecht: Springer.
- Six, B. (2000). Beziehungen zwischen Vorurteilen und diskriminierendem Verhalten: Eine Meta-Analyse. In: J. Gallenmüller-Roschmann, M. Martini & R. Wakenhut (Hrsg.), *Ethnisches und nationales Bewusstsein – Studien zur sozialen Kategorisierung*. Frankfurt/M: Peter Lang.
- van Bergen, D. D., Feddes, A. F., Doosje, B. & Pels, T. V. M. (2015). Collective identity factors and the attitude toward violence in defense of ethnicity or religion among Muslim youth of Turkish and Moroccan Descent. *International Journal of Intercultural Relations*, 47, 89–100.
- Van San, M., Sieckelinck, S. & Doosje, B.J. (2010). *Idealen op drift*. Utrecht: Forum.
- Walther, E. (2014). Wie gefährlich ist die Gruppe? Eine sozialpsychologische Perspektive kriminalitätsbezogener Radikalisierung. *Zeitschrift für internationale Strafrechtsdogmatik*, 9, S. 393-401.

Webber, D. et al. (2017). The road to extremism: Field and experimental evidence that significance loss-induced need for closure fosters radicalization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 114, 270-285.

Zick, A. & Klein, A. (2014). *Fragile Mitte - Feindselige Zustände. Rechtsextreme Einstellungen in Deutschland 2014*. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung.

Zick, A., Küpper, B. & Krause, D. (2016). *Gespaltene Mitte – Feindselige Zustände. Rechtsextreme Einstellungen in Deutschland 2016*. Bonn: Dietz.

Kennisplatform
Integratie &
Samenleving

Colofon

Financier: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
Auteurs: Dr. H. Jonkman
A. Beelmann
Foto omslag: 123F: Lorenzo Rossi
Ontwerp: Design Effects
Uitgave: Kennisplatform Integratie & Samenleving
P/a Kromme Nieuwegracht 6
3512 HG Utrecht
T (030) 230 3260

Deze tekst kwam tot stand met een financiële bijdrage van de LPR-Niedersachsen

De publicatie kan gedownload worden via de website van het Kennisplatform Integratie & Samenleving: <http://www.kis.nl>.

ISBN 978-94-640-9036-9

© Kennisplatform Integratie & Samenleving, Utrecht 2021.
Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut.
Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.
The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute. Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.

KENNISPLATFORM INTEGRATIE & SAMENLEVING

Kennisplatform Integratie & Samenleving doet onderzoek, adviseert en biedt praktische tips en instrumenten over vraagstukken rond integratie, migratie en diversiteit. Daarnaast staat het platform open voor vragen, signalen en meningen en formuleert daar naar beste vermogen een antwoord op.

Deze kennisuitwisseling is bedoeld om een fundamentele bijdrage te leveren aan een pluriforme en stabiele samenleving. Blijf op de hoogte van alle projecten, vragen en antwoorden en andere kennisuitwisseling via www.kis.nl, de [nieuwsbrief](#), [Twitter](#) en [LinkedIn](#).

